

Dr. Kamilo Firingier

Prva osječka gospodarska izložba g. 1889.

Kao važna prometna raskrsnica koja iznad ušća Drave u Dunav na ukrštenju kopnenog meridijanskog pravca s vodenim uporedničkim pravcem spaja Baranju s Posavinom, Osijek je od prvih svojih početaka uvijek bio istaknuta strateška, prometna i trgovačka tačka. Ušao je u povijest kao utvrđeni rimski logor te nastavio kao srednjovjekovna, turska i austrijska tvrđava u kojima su se križale sve glavne ceste, a njegov turski most preko Drave i baranjskih močvara postao je svjetska znamenitost. Čuveni osječki sajmovi pronosili su i za turske i za austrijske vladavine ime Osijeka po čitavom Istoku i Zapadu, sve dok im izgradnja željeznica i peštanska centralistička željeznička politika nisu oduzeli svako značenje.

Za Osijek kao privredno središte Slavonije naročiti je udarac bilo propadanje velikih osječkih godišnjih sajmova (Fabijanski, Jurjevski, Ilinjski i Lučinski). Gospodarski nazadak Osijeka nisu Osječani mogli gledati skrštenih ruku, jer je unatoč postojećim nedaćama obzirom na broj pučanstva, kulturu, privredu i smještaj njihov grad ipak neosporno bio prvi grad čitave Slavonije i Srijema s kojim se ni jedan drugi grad toga područja nije mogao mjeriti. Osječki trgovački cehovi još g. 1840., u vrijeme kada je vladao relativni prosperitet, pišu opširne obrazložene predstavlke da se u Osijeku mjesto u Karlovcu za čitavu Hrvatsku osnuje mjenično-trgovački sud. Od takvog traženja nisu ni poslije odustajali. Pol stoljeća kasnije ponovno su kroz čitava desetljeća tražili da se uz zagrebački banski stol, čije se područje protezalo na čitavu bansku Hrvatsku, kao drugi drugostepeni sud Hrvatske osnuje banski stol i u Osijeku. Svakako nije slučajno da je baš u Osijeku za čitavu Slavoniju i Srijem g. 1853. osnovana Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju, a g. 1875. Slavonsko gospodarsko društvo.

Među ostalim nastojanjima oko oživljavanja zamrlog privrednog života prodorniji Osječani pokušali su prodrijeti svojom robom i slavonskim proizvodima na vanjska tržišta, a i na svjetsko tržište, izlaganjem na raznim izložbama, tako npr. g. 1855. na Industrijskoj izložbi u Parizu. Ova su ih izlaganja morala dovesti do zaključka da bi bilo još korisnije izložbu prirediti u samom Osijeku. Takva bi izložba mogla poslužiti i kao

neki modernizirani nadomjestak prijašnjih velikih godišnjih sajmova, jer se na izložbama roba ne samo pokazuje, već i prodaje i kupuje.

Misao o priređivanju izložbe u Osijeku nikla je u redovima Slavenskog gospodarskog društva u Osijeku. Nesnosne gospodarske prilike pod kojima su u drugoj polovici 19. stoljeća izdisali skoro svi naši krajevi, a među njima i Osijek, nužno su tražile bilo kakav izlaz, pa je među ostalim iskrsla nada, da će možda u nečemu pomoći i priređivanje izložaba. Prilike su doista bile teške za svakoga. Polagano, a nezadrživo umiralo je staro. Kod nas k tome s velikim zakašnjenjem, onda kad su u velikom svijetu najveće poteškoće već bile prebrođene. Pod korakom vremena nestali su u nepovrat kmetstvo, cehovi, pojedini preživjeli obrti, patrijarhalni primitivni način života, lagodni bezradni život plemstva, lokalni monopoli, Vojna granica. Seljačke porodične zadruge su se raspale, a izvana javljao se sve jači pritisak novčanog kapitala, mlade veleindustrije, svjetskih cijena poljoprivrednih proizvoda te peštanskog mađarskog centralizma, koji se očitovao u svim mogućim oblicima, od političko-nacionalističkog do gospodarskog.

Što se moglo svemu ovome suprotstaviti, kakve su tada bile kod nas prilike? Prema »Izvješću kr. podžupana županije virovitičke obredovnom djelovanju upravnoga odbora županije virovitičke kr. županijske oblasti u Osijeku i područnih joj kr. kotarskih oblasti za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1889. podnešeno skupštini županije virovitičke obdržavanoj dne 17. lipnja 1890.« što se sa suhoparnim sadržajem i prestiliziranjem prošlogodišnjih izvještaja svake godine štampao u Osijeku i sličnom godišnjem izvješću osječke Trgovačko-obrtničke komore za g. 1889., čitava virovitička županija imala je g. 1889. bez Osijeka ukupno 156 stabilnih parnih kotlova. Na čitavom pak području osječke Trgovačko-obrtničke komore, pod koju su spadali čitava Slavonija i Srijem, u sve tri županije (virovitička, požeška, srijemska) bilo je g. 1889. uz 2.316 trgovaca i 15.162 obrtnika svega 168 tvorničkih poduzeća. Od posljednjih stajalo je pod inspekcijom rada 27 tvornica pokretanih s 2.223 konjske snage što su ih davali 41 parni stroj, 2 plinska i jedan vodeni motor. U tim tvornicama bilo je zaposleno 2.485 radnika, od toga 2.272 muškarca i 213 žena, ali među njima i 179 djece preko 14 godina.

Od ovih je kao domaće poduzeće bila važna tvornica šibica Adama Reisnera u Osijeku s jednim parnim strojem od 16 konjskih snaga i 184 radnika. Postojale su i tri tvornice stakla. U Osijeku tvrtka Heim & Baron koja je s 46 radnika i jednim parnim strojem od 10 konjskih snaga izrađivala šuplje staklo iz dravskog pijeska, u Zvečevu bila je tvornica F. E. Palme sa 70 radnika i vodenim motorom od 15 konjskih snaga, koja je ponajviše proizvodila brušeno staklo, dok je u Ivanovom Polju kod Daruvara bila mala tvornica J. Breslauera sa 26 radnika. Sve tri staklane izvozile su svoje proizvode u Bosnu, Srbiju i Bugarsku, ali nisu mogle napredovati zbog pomanjkanja kapitala. U Srijemu, u Beočinu, bile su dvije velike tvornice portland-cementa i hidrauličkog vapna. Prva od njih tvrtke Redlich, Ohrenstein & Spitzer sa 560 radnika, 2 parna stroja od 330 konjskih snaga i proizvodnjom od 400.000 metr. centi, a druga tvrtke Jos. Csik (Rosberger) sa 76 radnika i jednim parnim strojem od

52 konjske snage te proizvodnjom od 100.000 metr. centi, ali obje kao peštanska poduzeća nisu s našom stvarnošću imale skoro nikakvih zajedničkih veza.

U ono vrijeme je 31% površine Slavonije i Srijema bilo pokriveno šumama s traženim prvorazrednim drvom. Trebalo je stoga barem drvo privredno dići Slavoniju, a ipak od svog dragocjenog drveta Slavonija jedva da je što dobila. Kolonijalnim metodama iskorišćivao je strani kapital to njeno bogatstvo. Na licu mjesta dizao je tvornice za primarnu obradu samo zato, jer mu se nije isplatilo glomaznu sirovu drvenu građu prevoziti u svoje krajeve. O izradi finalnih proizvoda nije naravno bilo ni govora. Od drvne prerađivačke industrije postojale su 3 tvornice tanina i 11 parnih pilana. Tvornica tanina »The Oak Extract Company Limited« u Županji izvezla je g. 1889. u Englesku oko 70.000 metr. centi tanina i radila je stalno sa 245 radnika te 9 parnih strojeva sa 760 konjskih snaga, tvornica A. Cerich u Mitrovici izradila je 30.000 metr. centi te ih u cijelosti prodala pomenutoj županjskoj tvornici, dok je treća tvornica tanina tvrtke Neuschloss, Schmidt & Marchetti u Đurđenovcu tek počela raditi. Osim njih nalazile su se u gradnji i tvornice tanina tvrtke S. H. Gutmann u Belišću i osječke tvrtke Sorger & Comp. u Gunji. U 11 pilana radilo je stalno 1.600 radnika na 14 parnih strojeva sa 820 konjskih snaga, 28 jarmova, 74 kružnih pila i 32 beskrajne pile na kojima se godišnje izrezalo do 60.000 kub. metara raznovrsne hrastove građe pa je izvoz hrastovog drva iz Slavonije donosio godišnje do 18 miliona forinti (»Katalog Gospodarsko-šumarske izložbe«, str. 38). G. 1889. došlo je međutim do potpunog zastoja prodaje glavnog proizvoda, francuske bačvarske duge. Najviše pilana bilo je u virovitičkoj županiji, u kojoj su postojale parne pilane u Belišću (S. H. Gutmann iz Velike Kaniže sa 6 parnih strojeva), Ražljevu, kotar Slatina (»Société d' importation de Chêne« sa 4 parna stroja) u Pivnici, kotar Virovitica (Salamon Deutsch iz Slatine, 1 parni stroj), Đurđenovcu (Neuschloss-Marchetti-Schmidt s 3 parna stroja) i Koški (Sons & Dietinger iz Osijeka, tjerana lokomobilom).

Sva trgovina, obrt i industrija trebali su živjeti od poljoprivrede, koja je međutim bila posve nerazvijena, a uz to su još i veleposjedi gušili slobodnog seljaka. Vidi se nadalje i po imenima vlasnika tvornica da je to sve odreda bio strani kapital.

U učmaloj sredini, a bez velikih horizonata, kao jedina mogućnost ukazivala se samopomoć, a i za to trebalo je i ljudi i sredstava. Do kojega je stepena došla kriza pokazuje sastav odbora za osječku izložbu, u kojemu su se usprkos staleškim predrasudama pored činovničkih intelektualaca našli na okupu veleposjednička aristokracija s predstavnicima građanstva. Za seljaka u tom društvu još nije bilo mjesta, a radnička klasa se tek počela razvijati. Radi pokrića pred vlastima u Pešti izabran je za pokrovitelja izložbe ban Dragutin grof Khuen Héderváry. Predsjednikom izložbenog odbora bio je veliki župan srijemske županije i predsjednik Slavenskog gospodarskog društva, veleposjednik iz Erduta Ervin pl. Cseh, tajnikom tajnik Slavenskog gospodarskog društva Đuro pl. Ilić. Izložbeni odbor imao je 31 člana, a izvršni odbor 11. U reprezen-

tativnom izložbenom odboru bili su predstavnici veleposjeda, vlasti, trgovine, činovništva i Slavenskog gospodarskog društva, a u radnom izvršnom odboru uz osječkog gradskog načelnika Miroslava Brožana bili su samo privrednici i činovnici.

Pripreme za izložbu trajale su dugo, tražila se pomoć na sve strane. Slavensko gospodarsko društvo molilo je novčanu potporu za priređivanje zemaljske izložbe već g. 1883., koja mu je na skupštini gradskog zastupstva od 27. I. 1883. odobrena u iznosu od 3.000 forinti.

Izložba je trebala biti otvorena 18. kolovoza 1889., na rođendan cara Franje Josipa, ali je na želju bana Khuena, jer da je toga dana zauzet, odgođena na 20. kolovoza 1889., mađarski narodni praznik mađarskog kralja sv. Stjepana. Što se tiče vladine pomoći za izložbu osječko je izaslanstvo tražilo 10.000 forinti, u izgled je stavljen iznos od 8.000 forinti, konačno je isplaćeno samo 5.000 forinti, kojemu je iznosu ban iz sredstava kojima je on raspolagao dodao još 1.000 forinti.

Sama izložba dobila je uskoro politički karakter. Vladini ljudi nastojali su naime iskoristiti takvu priredbu za dizanje ugleda omraženog mađarskog eksponenta bana grofa Khuena i ujedno zadati udarac hrvatskoj opoziciji i jednom od njenih vođa biskupu Strossmayeru prikazujući izložbu kao uspjeh Khuenovog režima i velike koristi uske suradnje s mađarskim vlastodržcima. Zato je 31. III. 1889. pod vodstvom velikog župana Cseha osječko izaslanstvo ponudilo pokroviteljstvo nad izložbom banu Khuenu što je on ne samo odmah prihvatio već i ponudio svaku pomoć.

Takav razvitak stvari probudio je s druge strane neprijateljski stav prema osječkoj izložbi kod hrvatske opozicije te je stoga njeno novinstvo počelo izložbu napadati i tvrdilo da će se ovdje raditi samo o vladinoj paradi, veličanju Khuenove vladavine i isticanju separatističkih nastojanja. Zanimljiv je uvodnik osječkog mađaranskog vladinog glasila »Die Drau« od 4. IV. 1889. u kojemu se povodom ponude pokroviteljstva osječke izložbe banu Khuenu priznaje gospodarski nazadak Slavonije: »Nakon što su pokošene neizmjerne šume Slavonije, uslijed čega je polučeno privremeno blagostanje i prividni napredak zemlje, došlo je do praznine koja je popunjena posljednjim razdobljem valjanog rada. Zemlja je stajala opustošena, njezino jedino blago, šume, propale su u besprimjernom pljačkaškom gospodarenju. Poslije lakog načina kako je ulazio novac, a koji je isto tako lako opet nestao, slijedilo je razdoblje teškog ozbiljnog rada. Novo polje moralo se krčiti, a zemljište je za novo blagostanje najprije trebalo steći. Mnoge su egzistencije kod toga podlegle, kako to u takvoj borbi ne može biti drukčije, a ova borba nije još ni danas završena. Unatoč tome pokazuju se ipak već uspjesi. Slavonija je spoznala, da njena budućnost leži samo u racionalnoj poljoprivredi. Ovo je tlo tako bogato, tako zahvalno i plodno, da ono i kod tako nepovoljnih prilika kakve su one danas za poljoprivrednu proizvodnju u Evropi, naplaćuje trud koji je uložen, pa je iz saznanja toga u čemu je budućnost zemlje, došlo do zamisli o ovogodišnjoj poljoprivrednoj pokrajinskoj izložbi u Osijeku«. Prema ovom uvodniku izložba bi morala pokazati što Slavonija proizvodi u poljoprivredi i ostalim njenim gra-

nama, zatim gospodarske strojeve koji će se nabaviti i izvan zemlje, da se ratarima pruži prilika upoznati najnovija dostignuća. Tome bi imalo pridonijeti i takmičenje u oranju.

Otvoreniji je članak »Die Drau« uoči samog otvorenja izložbe, u broju od 21. VII. 1889., u kojemu tvrdi da »izložba treba pokazati napredak našeg naroda na području poljoprivrede u posljednjih dvadeset godina«, kod čega naglašavanje razdoblja od baš 20 godina nije slučajno, ako se zna da je ugarsko-hrvatska nagodba nametnuta Hrvatskoj prije 20 godina, g. 1868.

Političko značenje osječke izložbe odnosno ulogu i značenje bana Khuena, istakla je »Die Drau« pogotovo pred samo otvaranje izložbe u uvodniku od 18. VIII. 1889. »Praznik rada, kakvi naš grad do sada još nije vidio, slavit će se ovog tjedna otvaranjem prve Slavonske gospodarske izložbe po njenom svijetlom pokrovitelju banu grofu Dragutinu Khuen-Héderváryju. Nakon tolikih mutnih dana vedri tračak sunca. Želimo samo da bi uslijedilo što više takovih. Zlokobna monotonija, što se ugnijezdila u ulicama, koja je istaknuta na kućama, koja se može čitati sa čela stanovnika koji se mlitavo šuljaju, dat će mjesto svježem, vrućem, burnom životu, te ćemo barem nekoliko dana moći sanjati o prošlim, boljim vremenima, kada je neka vrst američke groznice iz tuđine tjerala ljude u Osijek, kada su se nade tako bujno bile rascvale te se razvitku grada i zemlje proricala tako sjajna budućnost«. Svemu ovome sada je po »Die Drau« trebala pomoći ova izložba. Smatralo se da zato neće biti dovoljno vremena, »ali je Gospodarsko društvo imalo nadasve sretnu zamisao da ponudi pokroviteljstvo nad priredbom Njegovoj preuzvišenosti banu grofu Khuen-Hedervariju; to ime je upalilo; na iznenadni način došlo je odmah u svim krajevima zemlje do učestvovanja u tom pothvatu. Grad i selo, veliki zemljoposjedi i jednostavni seljak natječu se u pomaganju i promicanju izložbe« itd.

U pogledu optužbe glede slavonskog separatizma te borbe protiv vodstva Zagreba i Hrvatstva uvodničar »Die Drau« cinično je 12. IX. 1889. napisao: »Lagali bismo, ako bismo htjeli tvrditi, da nema u Slavoniji ljudi, koji političku vezu s Hrvatskom ne smatraju baš velikom srećom, ali upravo oni krugovi, kod kojih se takve misli od vremena do vremena javljaju, ipak su potpuno svjesni položaja stvorenog osnovnim zakonom, te tako dugo dok ovaj zakon postoji neditnut, oni će biti posljednji, koji će protiv toga ustati i očitovati želje za odvajanje. Uvjereni smo, da je mnogo više u interesu hrvatske ideje, da se ne dodiruje ova osjetljiva strana nego li da se ona kao utvara slika po zidu. Zakon o nagodbi dodijelio je Slavoniji njeno mjesto na strani Hrvatske, poštuju taj zakon i mi ćemo raditi u općenitom interesu.« Pouka je jasna. Rad na pomađarenju Slavonije na nacionalnom i kulturnom polju stvar je za sebe, on nema nikakvu vezu s ugarsko-hrvatskom nagodbom. Ako bi Hrvati, kako traži hrvatski narod i njegova opozicija, raskinuli g. 1868. nametnutu im pogodbu, onda za Mađare ne bi više postojala nikakva zakonska obaveza ni zapreka, u tom bi slučaju oni Slavoniju pridružili sebi i državopravno.

Pod naslovom »Gospodarsko-šumarska te gospodarsko-obrtna regionalna izložba u Osijeku« izložba je svečano otvorena 20. kolovoza 1889., a trajala je čitav mjesec dana, sve do 22. rujna 1889. Pisale su o njoj osječke, zagrebačke i peštanske novine. Najmjerodavniji bit će podaci izašli u »Gospodaru«, mjesečniku Slavenskog gospodarskog društva, koji stoga uz »Die Drau« u glavnom citiramo. Prema »Gospodaru« (br. 2 str. 16, br. 3—7 str. 41—44 iz g. 1889 i br. 3—4 str. 21—23 iz g. 1890.) izložba je održana u Gradskom vrtu kraj Novog grada povezanom konjskim tramvajem s Tvrđavom. Sav izložbeni prostor obuhvatio je 24.000 četv. m. Za isključivo izložbene svrhe bilo je izgrađeno 3.612 č. m., podignute su naime dvije velike zatvorene i dvije otvorene dvorane, zatim paviljoni: kušaonica, vlastelinstvo Donji Miholjac, Nuber, Schäfer, kućica za umjetno leženje pilića, napokon staje i posebna staja Pfeiffer. Na jednog izlagača došlo je prosječno 2,3 č. m. Ostale zgrade (paviljon za glazbu, gostionice, stražarnice, blagajne itd.) zapremile su 487 č. m., a pod vedrim nebom upotrebljen je za izložke prostor od 1.520 č. m.

Svečanom otvorenju prisustvovao je naravno njen pokrovitelj ban grof Khuen. Dovezavši se preko Mađarske odsjeo je u Retfali, u dvorcu grofa Pejačevića, pa je prije otvorenja izložbe posjetio pilanu tvrtke S. H. Gutmann u Belišću i prisustvovao otvorenju nastavljenе uskotračne tvrtkine željezničke pruge od Belišća do Donjeg Miholjca. Obzirom na banov dolazak grad Osijek bio je svečano okićen slavolucima, zastavama, sagovima, cvijećem i zelenilom, u drvoredima što su spajali Gornji grad s Novim gradom gorjelo je 3.000 malih uljanica. Začuduje da od predstavnika mađarskih vlasti nije bilo nikoga, a i od mađarske privrede bio je prisutan samo potpredsjednik susjedne trgovačke komore u Pečuhu Rath. Prema novinskim izvještajima prisustvovalo je otvorenju izložbe najmanje 10.000 osoba skupljenih pred izložbom i na njoj, od kojih da je bilo 4.000 stranaca. Iz Zemuna stigla su dva posebna parobroda sa 400 učesnika, a posebni vlakovi dovezli su goste iz Broda, Vinkovaca, Vukovara i Brčkog.

Iako je i u Osijeku bilo pjevača, kod dočeka bana prigodnu himnu u čast banovu otpjevalo je pjevačko društvo »Javor« iz — Vukovara. Tu himnu spjevao je mađaronski župnik iz srijemskog Sotina Turmajer, samo što ni pjesma ni njen tvorac nisu ni bili tako bezazleni, kad su u završnoj kitici »Slavoncu« grofu Khuenu, koji je imao zadaću stvoriti slavonski narod i u korist Mađara odijeliti ga od Hrvatske, govorili:

»Kog hrvatsko ime krasi,
Nek' zapjeva: Bože! spasi
Dom naš liepi, rod naš mili,
Štitom svojim pak' zakrili
Dičnog zemlje nam glavara:
Bana Khuen-Hédervára.«

Bana je pozdravio predsjednik odbora Cseh naglasivši da će »današnji dan biti ubilježen kao jedan od najljepših i najznamenitijih dana u kulturnoj povijesti dične nam Slavonije, a poimence kraljevskog slo-

bodnog grada Osijeka; jer će dan ovaj potomstvu navještati ne samo vrijeme, kad smo se u gospodarstvenom pogledu iz mrtvog drijemeža probudili na nov život, već također, kad smo i kako smo učinili prvi korak na onom važnom putu, koji jedini vodi k blagostanju, tom prvom uvjetu sreće svakoga naroda.«

Ban se zahvalio duljim govorom u kojemu je istakao i svoju povezanost sa Slavonijom. »Kao sin ove zemlje, gdje sam kao gospodar upravo u području Slavanskog gospodarskog društva i sam počeo praktično gospodariti, boreći se sa mnogimi neprilikami, koje svakog gospodara prate, ne bih Vam znao opisati čuvstva, koja vladaju u srcu mome«.

Pred ulazom pozdravio je bana u ime izložbenog odbora veliki župan virovitičke županije grof Teodor Pejačević ističući broj od skoro 2.000 izlagača i veliku zastupanost triju glavnih grana domaće proizvodnje, od kojih stočarstvo sudjeluje sa 280, poljodjelstvo sa 340, a kućni obrt sa 800 izlagača. Zatim bogatstvo izložbe žive stoke, jer je za periodične izložbe, koje će se održavati tečajem trajanja izložbe, prijavljeno preko tisuću komada žive stoke.

Sva tri ova govornika bila su predstavnici separatističkog protuhrvatskog mađarofilskog »slavonstva«, koje je, prijateljsko prema »bratskom« mađarskom narodu, pod okriljem državopravne zajednice s Mađarima, u ime posebnog »slavonskog« naroda trebalo ustati protiv buntovnih Hrvata iz Zagreba što ne priznaju Slavoniji njena prava već je iskorišćuju. Značajno je stoga, da kod sve trojice ni jednom nije spomenuta riječ »hrvatski« već je dosljedno zamjenjivana riječju »naš« i »slavonski« i onda kad ta zamjena nije nikako bila na mjestu. Kao mađarski eksponent grof je Khuen isticao prednost gospodarskog blagostanja pred nacionalnim zahtjevima hrvatskog naroda i njegovog predstavnika hrvatske opozicije govoreći: »Kao poglavar vlade naše (!) zemlje radujem se ovoj kulturnoj pojavi, jer znadem, da se takvi pothvati ne snuju u doba, kada se narodi boje za narodni svoj opstanak, kada valovi političkoga života narodu ne daju potrebitog duševnog mira, da se bolji mu sinovi brinu za razvitak materijalnog blagostanja zemlje. Ukoliko ovo posljednje mnogo doprinya da se narodni život što krepče razvijati uzmogne, pravo je, da se ipak sa strane pusti dok ono prvo umirenje nije moglo prevladati (burno: Živio ban!). Što je pako nadošlo vrijeme miru i staranju oko naših materijalnih interesa, mislim da se u sljedstvu toga sa cijelim narodom smijem radovati«.

Zaključni dio ovog dijela govora citiran po »Gospodaru« nije jasan, jasniji je njemački tekst izašao u »Die Drau« od 22. VIII. 1889. koji bi u prijevodu glasio: »A ukoliko prednje mnogo doprinosi, da se materijalni život uzmogne što moćnije razvijati, to je ipak bilo ispravno, da je najprije provedeno smirenje (tj. nasilna Khuenova pacifikacija). Da je ovim nadošlo vrijeme da se nesmetano predamo staranju za materijalne interese, vjerujem da to mogu najveselije pozdraviti zajedno s čitavim narodom« (»Und insofern das Letztere Vieles dazu beiträgt, dass sich das materielle Leben je mächtiger entwickeln könne, war es doch richtig, vorerst die Beruhigung Platz greifen zu lassen. Dass somit dio Zeit he-

rangekommen ist, sich ungestört der Pflege der materiellen Interessen hinzugeben, glaube ih im Vereine mit der ganzen Nation freudigst begrüßen zu können.«).

U osvrtu na otvorenje izložbe, »Die Drau« nije ipak mogla mimoći činjenicu da od osječkog katoličkog svećenstva nitko nije prisustvovao otvorenju ove izložbe otvorene po Khuenu, i nazvala ovo potpuno odsustvovanje demonstracijom, a isto tako i to da na izložbi uopće nije sudjelovalo veliko Strossmayerovo đakovačko biskupsko vlastelinstvo. Osvetljivi Khuen se za taj istup osvetio biskupu Strossmayeru time da je odmah nakon toga pod izlikom protupravne sječe šuma po upravnom odboru virovitičke županije stavio pod upravnu sekvestraciju šume đakovačke biskupije, koje su činile glavni prihod biskupskog vlastelinstva.

Naknadno, poslije svečanog otvorenja, posjetio je izložbu bez posebnog najavljivanja mađarski ministar trgovine pl. Baross. Posjetili su je i izaslanici trgovačke komore u Pečuhu, a pod vodstvom pečuških novinara posebnim vlakom i građani Pečuha s pjevačkim društvom »Pécsi Dalárda«, koje je dalo koncert.

Tek na dan zatvaranja izložbe stigao je u Osijek preko Mađarske (preko Hrvatske nije još bilo željezničke veze) posebni vlak iz Zagreba s izletnicima pod vodstvom podnačelnika Stankovića. Izlet Zagrepčana trebao je biti »bez političke tendencije«. Uz predstavnike privrede i hrvatsko pjevačko društvo »Kolo« došao je i mađaronski i neodređeni dio zagrebačkog gradskog zastupstva kojemu se pridružio od Čiste stranke prava Osječanin dr Josip Frank. Ostala hrvatska opozicija nije kod toga sudjelovala. Zagrepčani su prisustvovali svim završnim svečanostima, banketu i svečanom zatvaranju izložbe kod kojeg su po riječima »Die Drau« od 26. IX. 1889. »potpuno zaslužene riječi pune hvale što ih je veliki župan pl. Cseh posvetio njegovoj preuzvišenosti banu grofu Khuen-Hedervariju pobudile kod mnoštva pravu buru oduševljenja, pa se tako službeni završetak izložbe istodobno pretvorio u spontanu ovaciju za našeg svijetlog glavara zemlje.«

U tiskari Julija Pfeiffera izašao je sa 45 strana teksta i predgovora, 48 strana kataloga i 17 strana oglasa »Katalog gospodarsko-šumarske, te gospodarsko-obrtne regionalne izložbe u Osijeku 1889.« U oglasnom dijelu samo su tri osječka oglasa, koje su dali ljekarna Josip Gobetzky, Fried. Philipp, tvornica strojeva i ljevaonica, Osijek g. g., Desatičina ul. br. 26, te pomodna konfekcijska trgovina Ilija Matić i drug. Oglasi su većinom na njemačkom jeziku, na tom su jeziku i sva tri osječka oglasa. U tekstu kataloga na prvom je mjestu na 32 stranice rasprava tajnika Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju Nikole Anastasijeva Plavšića »Gospodarstvo u Slavoniji i Slavonsko gospodarsko društvo«. Pisac se žali, što su prije nekoliko godina zbog pomanjkanja glavnice morale obustaviti rad tvornica sladora u Čepinu, u Vukovaru tvornica špirita, a u Osijeku tvornica škroba i dvije tvornice kudjelje, a iz istog razloga prestale su još prije 15 godina raditi dvije velike tvornice gospodarskih strojeva, pa je preostala samo jedna, koja se međutim najviše bavi popravkom strojeva dovezenih izvana. U raspravi je prikazana privreda čitave Slavonije. Glede prerađivanja gospodarskih proizvoda u živežne

namirnice navodi se da u Slavoniji postoji 20 paromlina i 13 pivovara s godišnjom proizvodnjom od 17.086 hektolitara piva proizvedenog iz domaćega ječma i hmelja.

Prema katalogu izložba je bila razdijeljena na 12 skupina, koje jesu:

»1. Pripašna i uživna stoka svih pasmina i to: konji, goveda, ovce, koze i krmad, zatim perad i ribe.

2. Tovna stoka. U ovu skupinu pripuštene su slijedeće vrsti pitanaca:

a. Telad, junad, krave, volovi i bikovi.

b. Ovce za tov svih pasmina (najmanje 3, a najviše 10 glava), jagnjad, ovnovi i ovce.

c. Krmad za tov svih pasmina do 2 godina stara

d. Tovljena perad i to najmanje 3 glave

3. Plodine i tvorine gospodarstva i gospodarskog obrta kao: žito, sjemenje, proizvodi mljekarski itd.; sirovine, proizvodi svih grana gospodarskog obrta.

4. Pića, konzervirane jestvine, sušeno voće itd. izloženo u posebnom odjelu u kom je i kušaonica.

5. Gospodarstvo, pomoćne tvari i potrepštine. Umjetna gnojiva, krma i građevne tvari.

6. Strojevi i sprave za gospodarstvo i sve grane gospodarskog obrta.

7. Znanstveni i obrazovni predmeti: strukovna književnost, analize, modeli, tlocrti, troškovnici.

8. Razni proizvodi obrta koji u ostalim skupinama sadržani nisu, ali u neposrednom odnošaju ka gospodarstvu stoje.

9. Pčelarstvo prikazano je u 4 odjela: a) žive pčele, b) košnice i sprave, c) med i vosak i njihovi proizvodi, d) književnost i obuka.

10. Svilarstvo: prikazano je u 3 odjela: a) čahure i sirova svila, b) proizvodi dudova, c) književnost i obuka.

11. Vrtlarstvo, vinogradarstvo i voćarstvo u cijelom opsegu.

12. Šumarstvo, drveni obrt i rudarstvo.«

U samom katalogu je međutim skupina 12 spojena sa skupinom 11, a kao skupina 12 stavljena Kolektivna izložba vlastelinstva Donji Miholjac.

Po konačnoj statistici («Gospodar» br. 3/1890) bilo je svega 1.673 izlagača, od toga u skupini

1 i 2 žive životinje	286
3. Plodine i tvorine gospodarstva i gospodarskog obrta	147
4. Pića i konzervirana jela	183
5. Gospodarstvu pomoćne tvari i potrepštine	20
6. Strojevi i sprave	65
7. Znanstveni i obrazovni predmeti i škole	53
8. Obrtna i kućna industrija	592
9. Pčelarstvo	56
10. Svilarstvo	17
11. Vrtlarstvo, vinogradarstvo i voćarstvo	183
12. Šumarstvo i rudarstvo	71

Ukupno 1.673 izlagača

Prema izvješću izložbenog izvršnog odbora skupine 7 i 8 ne bi spadale na gospodarstvo kao glavni predmet izložbe, pa bi tako na samo gospodarstvo otpalo 1.028 izlagača ili 61.5%. Izlagača stranaca bilo je 104 ili 6%, u glavnom s tvorničkim proizvodima koji se kod nas ne proizvode. U izvješćima se navodi da je broj izlagača mnogo veći. Nisu naime ubrojani izlagači kolektivnih školskih izložaba s kojima da ima preko 2.000 izlagača. U sam izložbeni katalog nisu mogli biti uvršteni svi izlagači i zbog toga, jer su neke kotarske oblasti naznačile samo potrebiti prostor a iskaz izlagača poslale tak sa izložbenim predmetima. Tako je kotarska oblast u Rumi poslala predmete od preko 300 izlagača koji prije toga nisu bili poimence prijavljeni.

Mnogo se toga vidi iz popisa izlagača, pa je stoga potrebno taj popis prema skupinama podrobnije raščlaniti.

U skupini 1 i 2 žive životinje sudjelovali su podjednako veleposjednici, srednji posjednici i seljaci, ponajviše iz najbliže okolice. Seljaci najviše s domaćim pasminama, vlastela s uvezenom čistokrvnom rasplodnom stokom. Napredni osječki veleposjednici Karl Leopold i Feliks Pfeiffer izložili su s ostalim izlagačima 74 primjerka odrasle marve i 13 svinja, a povrh toga isti broj još i posebno, odnosno prema iskazu nagrađenih izlagača 250 glava goveda, ovaca, konja i svinja razne pasmine.

Prema katalogu izložilo je 96 izlagača u skupini 3 razne domaće plodove (žitarice, grah, lan, konoplja, kukuruz, repica, hmelj, sijeno, duhan, sjemenje), među njima je Itlinger Lavoslav iz Osijeka izložio badem, općina Slankamen slatko korijenje, Vagner Hinko iz Valpova domaću kavu. Mljekarske proizvode (sir) izložilo je 14 izlagača, a proizvode gospodarskog obrta (najviše brašno) 11 izlagača.

U skupini 4 otpalo je na piće 130 izlagača. Izloženi su vino, šljivovica, vinovica, vinski ocat, pivo, liker, žesta, šampanjac, komovica, pe-linkovac, voćno vino, rakija trešnjevica, soda, i krastavci domaćih vinogradara i trgovaca vinom. Općina Slankamen izložila je slanu vodu. Bilo je dosta vanjskih trgovaca s vinom sve do Beča, Splita i Zadra

(maraskin). Sušeno voće (šljiva), ukuhano voće, pekmez i slane krastavce izložilo je 11 izlagača, jedna peštanska tvrtka izložila je salamu, a Petrik Antun iz Šamca šunku.

Skupinu 5 predstavljaju poduzetnici, najviše stranci, s tvorničkim proizvodima (asfalt, cement, umjetno gnojivo). Od domaćih izložio je Korajzl Franjo iz Orahovice »paljene opeke u slici parketa«, braća Placariano iz Osijeka kao vlasnici ciglane razne opeke, a klesar Karl Pajerle klesane spomenike.

Slično je i s gospodarskim strojevima iz skupine 6. Vanjski izlagači (Pešta, Beč, Njemačka) izlažu zbog reklame svoje najnovije gospodarske strojeve, napredni domaći gospodari kupljene moderne strojeve. Nekoliko domaćih plugova bili su vjerojatno dobar domaći kovački rad, a Vranješević Vaso iz Trpinje izložio je 3 volovska jarma.

Skupina 7 »Znanstveni i obrazovni predmeti« potpuno je nejedinstvena. Brodska imovna općina u Vinkovcima izlaže pregledni izvadak iz gospodarske osnove šuma te specijalne osnove i nacрте srezova Banovdol i Jošava, Gram Kuno iz Našica osnovu s proračunom za dovod izvorne vode za Našice, c. kr. Kranjska kmetijska družba iz Ljubljane razne knjige, Jos. A. Knobloch iz Osijeka planove o melioraciji, Rudolf Kaiser iz Osijeka majolike i porculanske slikarije, Ivan Suhodolac iz Valpova model vodenice i pilane, vlastelin Aleksandar Tüköry pl. Algyest iz Daruvara zidnu sliku o okolici i kupelji Daruvar, Venci Vanek iz Orahovice nacrt za kuhinju iz olova, Gizela Werovsky iz Osijeka razne »diletantske radnje« itd. Još veću šarolikost pokazuju skupne izložbe Šumarskog učilišta u Križevcima i osječkih škola. Od ovih su pučke škole, viša djevojačka škola, košaračka škola, te srednje škole izložile namještaj školske sobe, učila, ručne radove, risanke, školska izvješća, zbirke i košaračke proizvode.

Skupina 8 sastoji iz dvije podskupine koje nemaju ništa zajedničkog. U prvoj su pod nazivom kućna industrija (tekstilni ženski radovi) u katalogu nabrojena 326 izlagača, najviše s narodnom nošnjom i ćilimima, među njima ponajviše seljakinje iz čitave Slavonije i Srijema. Od Osječana su izložili Adela Aksman razboj i tkanine za pokućstvo, privatna škola Ernestine Bertić »zibaću stolicu«, jastuke, zastore, stolnjak, jorgan, ručnik, kožar Josip Bartolović razne kože, Roza Flesch »pečnu obranu«, stolicu za pisaći stol, stol za čaj i razno, Terezija i Marija Pilepić lepezu, stolni pokrivač i »premetač«. Ne povezuje međutim baš ništa grupu »Obrtna industrija« od 167 izlagača. Među proizvodima ističu se kočije i seljačka kola. Tu su nadalje pojedini najobičniji obrtnički proizvodi i obični predmeti trgovine, a Josip Dojkić iz Valpova izlaže srebrni narodni nakit.

Skupinu 9 predstavlja kolektivna izložba Hrvatsko-Slavonskog pčelarskog društva u Osijeku s izloženim medom, košnicama te pčelarskim priborom, domaćim i stranim. Izlažu ovdje i Česi i Nijemci, a izložio je i Dinko Muškardin iz Štivana na otoku Cresu tri »ula raznog sustava«, vrcani med, pčelarske rukopise i tiskanice. Na ustuk primitivnim domaćim pletarama mnogo se izlažu moderne košnice džirzonke.

Slaba je skupina svilarstvo sa izloženim čajurama. Vrtlarstvo predstavlja 12 izlagača, profesionalaca i amatera. Pod naslovom »Voćarstvo« sa 188 izlagača u katalogu su sa voćarima i njihovim voćem zajedno i drvni, šumarski i rudarski proizvodi, dok 12. skupinu u katalogu čini kolektivna izložba Donjomiholjačkog vlastelinstva Krunoslave Mailath od Székely rođene barunice Prandau u vlastitom paviljonu sa svim zanimljivim što se u vlastelinstvu našlo od folklornih slanica i kepčija do ptičjih gnijezda, jelenskih rogova i piramide iz raznih ploča od 36 vrsti drva.

Obzirom na naknadne prijave svakako je bilo teško sastavljati katalog, jer dok je u njemu nabrojeno 1258 izlagača u konačnoj statistici računa se sa 1675 izlagača, a i kod tog se priznaje da ni u ovom broju nisu obuhvaćeni svi izlagači.

Po završetku izložbe nagrađeno je 187 izlagača počasnom diplomom, 267 diplomom zlatne kolajne, 258 diplomom srebrne kolajne i 293 diplomom mjedene kolajne. Svakoj od ovih diploma dodana je mjedena kolajna. Iako je 19 najistaknutijih izlagača ostalo van natječaja nagrađeno je ukupno 1.005 izlagača tj. 60% svih izlagača. S nagradama postupalo se doista darežljivo. Povrh toga nadareni su seljački izlagači novčanim nagradama. Podijeljeno je 50 nagrada po 5, 4, 3, 2 i 1 dukat te po 5 franaka u zlatu, a veleposjednici Dragutin Lavoslav i Srećko Pfeiffer dali su još sa svoje strane u posebnim kutijama dvije nagrade po 100 franaka u zlatu, dvije nagrade po 80 franaka u zlatu i dvije nagrade po 5 dukata.

Na 48 strana štampan je »Uredovni izkaz nagrađenih izložitelja«. Kod svakog odlikovanja i kod novčanih nagrada navedena su imena nagrađenih alfabetskim redom, čime se izbjeglo mučnom određivanju redoslijeda. Redoslijed je međutim vidljiv kod novčanih nagrada, pa su po 100 franaka dobili Kuzman Šimić iz Tenje za nerasta i Alojz Vojdička iz Ivankova za šorthorn-holandeska goveda, pa 80 franaka Brnjevarac Ivan iz Tenje za krmaču te Rogulić i Perkaćanski iz Vukovara za goveda podolske pasmine, po 5 dukata Nikola Erić iz Petrijevacu za kravu s tetletom, Savo Knežević iz Tenje za krmaču i Šarkić Mita iz Tenje za domaće dvostrizne ovce. Dijeljene su i nagrade za pobjednike kod natjecanja u potkivanju, te su kod toga dobili po 4 dukata Ivan Poslušni iz Bjelovara i Gašo Vilfing iz Zagreba. Podijeljeno je još i 76 diploma priznanja za suradništvo kod izložbe. Primili su ih naknadni izlagači, predstavnici ureda i poduzeća, novinari te istaknuti obrtnici i tvornički radnici.

God. 1890. objavio je izvršni odbor u »Gospodaru« svoj konačni obračun koji završava s čistim dobitkom od 5.594 forinte i 1 novčić. Taj dobitak je naravski nestvaran, omogućili su ga samo dobrovoljni prinosi od 18.121 forinte i 5 novčića. Prema knjigovodstvenim izdacima od 27.299.86 forinti ukazuje se naime bez darova knjigovodstveni prihod izložbe samo sa F 14.714.82, pa bi tako ostao bez darova nepokriveni iznos odnosno gubitak od F 12.585.04, a kad bismo i uvažili vrijednost preostale imovine od F 5.594.01 (razlika između postojeće imovine u vrijed-

nosti od F 7.121.31 i neplaćenih računa od F 1.527.40) ostao bi bez primljene pomoći ipak stvarni gubitak od F 6.991.03.

Zbog ocjene gospodarskog uspjeha izložbe moramo se tačnije osvrnuti na njeno novčano poslovanje. Završetak bez deficita omogućio je samo glavni prihod od potpora u velikom iznosu od 18.121.05 forinta. Najveći darovatelji bili su hrvatska zemalja vlada u Zagrebu sa 5.000 F, grad Osijek sa 3.000 F i Petrovaradinska imovna općina sa 1.500 F. Pokrovitelj ban Khuen, Trgovačko-obrtnička komora u Osijeku i Brodska imovna općina u Vinkovcima dali su po 1.000 F. Po 500 F dali su predsjednik pl. Cseh, Pavao grof Pejačević iz Podgorača, Dragutin grof Eltz iz Vukovara i Gustav grof Norman iz Bizovca, po 400 F grof Teodor Pejačević iz Našica, po 300 F Štefanija pl. Mailath iz Donjeg Miholjca, po 200 F Ladislav grof Pejačević iz Retfale, nepoznati po predsjedniku Csehu i vlastelinstvo Kutjevo. Daljnji 31 doprinos od 100 do 5 forinti odnosi se najviše na doprinose i sakupljanja po slavonskim i srijemskim gradovima, kotarima i općinama.

Prihodi izložbe bili su: mjestarina F 5.321.98, ulaznice F 7.911.95, kušaonica F 365.31, točarina F 634.39, prodaja F 481.19, kamati F 58, ukupno F 14.772.82. U izvješću odbora navodi se, da su od 1.673 izlagača samo 444 platila mjestarinu, dok su ostali, ponajviše sami seljaci, bili oprošteni plaćanja mjestarine i drugih pristojba. Kako je na mjestarini ušlo F 5.321.98 otpalo bi na svakog izlagača, koji je plaćao mjestarinu poprečno 12 forinti. Za vrijeme trajanja izložbe od 20. kolovoza do 22. rujna, posjetilo ju je 48.814 osoba s plaćenom ulaznicom, dok je seljaka, koji nisu trebali platiti ulazninu, posjetilo izložbu 2.532. Ukupno je dakle posjetilo izložbu 51.346 osoba ili prosječno na dan 1.510. Tvrdi se da bi broj posjetnika bio znatno veći da posljednjih 8 dana nije bilo kišovito i hladno vrijeme.

Izdaci za izložbu (zaokruženo na forinte) jesu: katalozi F 267, instalacija F 1.132, nasadi F 2.664, zgrade F 9.350, oglasi i tiskanice F 2.052, pisarničke potrepštine 70, dnevnice F 926, pošta i brzojav F 266, nadzor F 3.029, otprema i doprema F 22, rasvjeta F 527, glazba F 2.268, svečanosti F 1.624, sprave i oruđe F 81, kolajne i nagrade F 2.744, razno F 17, i naknade F 251 — odnosno ukupno F 27.299.

Da li je izložba uspjela teško je danas odgovoriti, jer službeni novinski izvještaji mogu biti namješteni. Uostalom što je ona zapravo mogla dati osim poticaj za dizanje domaće poljoprivrede. Zbog toga ju je uostalom i pokrenuo njen osnivač Slavonsko gospodarsko društvo i u tome je ona nešto svakako morala dati, jer toliko toga kod nas ovdje još nikada nije bilo ni skupljeno ni pokazano. Što se tiče ostaloga domaće obrt nije još bio dorasao da pređe granice svog užeg okoliša, domaća industrija bila je tek u povojima i u koliko je postojala bila je uglavnom sve prije nego li domaća. Stranoj industriji mogla je ova izložba zbog upoznavanja i prodaje njenih proizvoda biti i te kako korisna, ali obzirom na taj uspjeh imali su razlog priređivati izložbu stranci, a ne Osječani. Izlaganje najuspjelijih uzoraka poljoprivrede te najzanimljivijih primjeraka folklora (koji je još bio u cvatu i stoga nije bio rijetkost,

već svakidašnjost) moglo je za prvi puta mnogo značiti, ali nije bilo potrebno, da se uskoro ponovi.

Činjenica je da se izložba nije ponavljala. Možda zbog financijskog neuspjeha, možda zbog pomanjkanja ljudi koji će takav teret na sebe preuzeti, a najvjerojatnije je da za obnavljanje niti je bilo potrebe niti bi to bilo od koristi. Da će to biti tačno upućuju nas neuspjeli pokušaji priređivanja daljnjih izložaba. U izvratku sadržaja najvažnijih predmeta starije registrature Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku (sastavljene po tajniku komore pred Drugi svjetski rat prije nego li je komora svoj stariji arhiv kao »nepotreban« uništila) nalazimo pod br. 2843 iz g. 1898. zabilježeno: »Poziv na skupnu sjednicu za 4. srpnja 1898. s oznakom dnevnog reda (točka 6. prijedlog predsjedništva, da se g. 1900 u Osijeku priredi opća izložba tehničkih radnih pomagala za mali obrt u savezu sa regionalnom maloobrotnom i industrijalnom izložbom u svrhu poboljšanja i proučavanja maloobrotnih interesa)«. Pod br. 158/1899. upisano je slijedeće rješenje na ovaj prijedlog: »Na molbu komore upravljenu na kr. zemaljsku vladu preko velikog župana g. dr Teodora grofa Pejačevića za doprinos namjeravane regionalne obrtne izložbe u Osijeku g. veliki župan priopćuje, da g. ban nije u položaju ovu izložbu podupirati iz zemaljskih sredstava, budući da kraljevina Hrvatska i Slavonija prisustvuju g. 1900. na međunarodnoj izložbi u Parizu koja će iziskati velika sredstva«.

Iako nije došlo do daljnjih izložaba osjećala se ipak potreba, da se izložbe barem nečim nadomjeste, pa je 25. svibnja 1900. prigodom svečane 41. glavne skupštine Slavenskog gospodarskog društva u Osijeku, sazvane povodom 25-godišnjice opstanka društva, u društvenom dvorištu i pokušalištu na uglu Gundulićeve i Anine ulice priređen »Razgled i po mogućnosti pokusna radnja **gospodarskih strojeva**, među kojima će biti i više potpunih vršaćih garnitura (mlatila), što će ih na oba dana kod društva izložiti nekoje veće tvornice. Dosele prijaviše svoje sudjelovanje tvornice: E. Kühne u Mosonu; I. ugarska tvornica gospodarskih strojeva d. d. u Budimpešti; Tvornica gospodarskih strojeva kr. ug. državne željeznice u Budimpešti; F. Philipp u Osijeku; Mavro Unger u Celju (sa topovi).« Budući da tada nije još kod nas bilo vlastite jake industrije izložili su ovdje svoje najnovije gospodarske strojeve i one strojeve za kojima je bila najjača potražnja, razne mađarske tvornice strojeva po svojim osječkim zastupnicima (S. Buchwald, Braća Berger i drug, Aleksandar Büchler, Schnier i Urban). Izloženi su univerzalni i dvobrazdni plugovi, kultivatori, okapala, brane, sijačice, konjske grablje, kosilice, vjetrenjače, rešetala, trijebila (trieri), sječakare, rezala, runilice, mlinovi, preše, vršalice, lokomobili, drljače, vinogradske štrcaljke i razni sitni pribor. Top za pucanje na oblake zbog obrane od tuče tvrtke Mavro Unger Celje bio je ne samo izložen, već je i pucao na oblake.

Pisalo se da je ova priredba vrlo dobro uspjela, »pa i izložitelji bijahu vrlo zadovoljni, jer su toga prilično dosta i prodali, što pravo ni očekivali nisu«. Stoga je na toj skupštini u ime odbora predložio društveni tajnik Ilić da se podigne paviljon, u kojemu bi se stalno ili po-

vremeno izlagali gospodarski strojevi. Na taj bi način društveni članovi uvijek imali priliku vidjeti te predmete, a mogle bi se u njemu prireditivati i izložbe raznih proizvoda Gospodarskog društva i njegovih članova. Glavna je skupština taj prijedlog u načelu prihvatila i njegovu provedbu povjerila svojem središnjem upravljajućem odboru («Gospodar», 1900, br. 4, str. 33, br. 6, str. 64, br. 7, str. 73).

Takvo izlaganje najraznovrsnijih poljoprivrednih strojeva te davanje mogućnosti zadrugarima i naprednim poljoprivrednicima da vide gospodarske strojeve prije nego li ih kupe, a eventualno ih i iskušaju na radu i povrh toga izbjegnu izigravanju od strane nesavjesnih agenata i plaćanju nepotrebnih posrednika bilo je doista korisno. Ova zamisao nije stoga ostala samo na papiru, nego je već g. 1904. provedena u život. Na zemljištu društvenog pokušališta podignut je drveni osmerokutni paviljon s promjerom od 24 m nadsvođen manjom, staklom obloženom osmerokutnom kupolom završenom sa 25 m visokim tornjem. Na prednjoj strani osmerokuta bio je prigraden 32 m dugi i 10 m široki trijem čiji su ulaz nadvisivala dva vitka tornja, a na daljnje tri protivne strane osmerokuta prigradeni su manji paviljoni. Izložbeni paviljon je pokrivao blizu 1.000 m², a povoljno je, za 7.000 kruna, nabavljen od gospodarskog društva u Požunu (Bratislavi). Ovo ga je naime uz trošak od K 23.000 g. 1902. podiglo za tamošnju zemaljsku gospodarsku izložbu, nakon koje joj je postao nepotreban. Zajedno s prijevozom i popravkom stajao je paviljon osječko gospodarsko društvo samo 11.000 kruna.

Izrađen je izložbeni pravilnik i izabran posebni izložbeni odbor s ekonomom Aleksandrom Popovićem na čelu. Taj je odbor razaslao pozive i proglase, pa je pod nazivom **»Trajna gospodarska izložba Slavenskog gospodarskog društva u Osijeku«** tu izložbu 20. kolovoza 1904. (opet na mađarski državni praznik mađarskog kralja sv. Stjepana!) svečano otvorio predsjednik društva, tadašnji ministar za Hrvatsku Ervin pl. Cseh. Glede izložbe veli se u oglasu: »Izložba biti će članovom u svako doba pristupna. Izloženi će biti svikoliki u gospodarstvu potrebni pomoćni predmeti, naročito strojevi i sprave. Samo pripoznato najbolji proizvodi prvih tvrtka. Svaku nabavu posreduje društvo svojim članovom besplatno. Svaki član može badava razgledati i prokušati što mu najbolje odgovara. Sve će mu se ovdje pokazati i tumačiti. Biti će to ovdje najpouzdanije vrelo za svaku nabavu. Najveće su pružene pogodnosti i najpovoljnije cijene. Gospodari, ratari, članovi! Ne nabavljajte, ne naručujte nigdje ništa prije, nego što ste se ovdje propitali, gdje Vam se željena uputa i savjet badava daje. Čestiti i mili seljače! Kad dođeš u Osijek ne propusti, a da se ne navратиš u izložbu. Prijazno ćeš svagda biti primljen. Sve možeš vidjeti i za sve se propitati badava, jer svaku uputu i obavijest daje ustmeno i pismeno Izložbeni odbor Slavenskog gospodarskog društva u Osijeku.« («Gospodar, 1904., br. 4, str. 35, br. 8, str. 88 i 96).

Prema »Vjesniku županije virovitičke« od 1. IX. 1904. br. 17 na ovoj su komercijalnoj izložbi izložili svoje proizvode slijedeći izlagači: Eugen Ivanc iz Sodražice u Kranjskoj, Franjo Nechvile iz Beča, tvornica Hungaria iz Budimpešte, Fiedlerova tvornica lana u Osijeku (razno pre-

divo, sjeme, stabljike, razne sprave za trljanje i grebenovanje, čistilica lana i dr.), Berthold Kohn iz Osijeka, Schnier i Urban iz Osijeka, Langen i Wolf iz Beča, Saske tvornice hranjivih sredstava, Franjo Kleindienst iz St. Stefana Ob. Stainz u Štajerskoj, Jakoba Hetzla sinovi iz Novih Šova, Društvo sv. Vida u Zagrebu (razne kefe), Josip Heller iz Beča, Ladislav Marcel iz Budimpešte, Gustav Mödig, tvornica gospodarskih sprava u Marcheggu, Donja Austrija, Dragutin Erben, tehnički agent iz Osijeka, Franjo Melichar iz Budimpešte, Rudolf Bächer iz Budimpešte, E. Kühne iz Mosona — Budimpešta, Zigmund iz Novog Sada, Prva ugarska tvornica gospodarskih strojeva, Franjo Halas iz Vukovara (patentirani plug za okapanje kukuruza i mladih američkih nasada), Frenzl iz Roudnica na Labi, Jozifovits i Fasching, inženir iz Velike Kaniže te Csiky iz Osijeka. Naknadno su («Gospodar» br. 11) izložili i drugi. Tako tvrtka Pracner iz Roudnica u Češkoj dvije sijačice, tvrtka Mélotte iz Remicourta u Belgiji stroj za ovrhnjivanje mlijeka, tvornica Hermann Kaiser u Leipzigu žitnu centrifugu.

Ta se stalna komercijalna izložba održala više godina. U godišnjim izvještajima Slavenskog gospodarskog društva ima o njoj u nekim godinama više, a u drugim manje podataka. U izvještaju za g. 1905. navodi se da se te godine broj izlagača povećao za 12 tako da ih ima 44, najviše iz Češke i Ugarske, te da je godina zaključena s viškom od K. 2.344.30. Mora se međutim žaliti, da mnogi članovi veleposjednici, vlastela, nabavljaju gospodarske strojeve sami, bez posredovanja ove izložbe i društva.

Stalnost izložbe imala je svoje prednosti, ali istodobno i slabosti. Stalnost postaje svakidašnjost, a svakidašnjost prestaje biti privlačna i zanimljiva, ona postaje vremenom i dosadna. K tome daje mogućnost konkurenciji da za svaku njenu pojedinost pomalo nađe slabe strane i da ih izigra. Malo i ograničeno gospodarsko središte, kakav je onda bio Osijek, nije moglo vječno održati stalnu komercijalnu izložbu i kad su poteškoće postale sve veće nje je skoro neopaženo nestalo.

Na sjednici upravnog odbora Slavenskog gospodarskog društva od 18. IX. 1909. bila je na dnevnom redu »ponuda Konstantina Bikara i druga glede nabavljanja strojeva za društvo i glede iznamljenja izložbenog paviljona («Gospodar», br. 5, 1909.) a već u rujanskom broju »Gospodara« izlazi oglas: »Slavonsko gospodarsko društvo obznanjuje svojim gospodarskim podružnicama i članovima da je poslovodstvo trajne gospodarske izložbe predalo tvrtki K. Bikar i dr. u Osijeku. Nabavu svih gospodarskih strojeva i sprava obavljati će za gospodarske podružnice i društvene članove od sada rečena tvrtka pod neposrednim nadzorom gospodarskog društva, i to uz posve iste uvjete i pogodnosti« itd. Stvarno značilo je takvo iznajmljenje i bez posebnog objavljivanja kraj »Trajne gospodarske izložbe«. Ništa nije mijenjalo na stvari, da je već u svibnju g. 1910. »Gospodar« službeno objavio: »Društvenim članovima, podružnicama i uopće svima, koji sa gospodarskim društvom u pogledu nabave strojeva stoje u vezi stavlja se ovim do znanja, da je Slavonsko gospodarsko društvo u Osijeku postojeći poslovni odnošaj sa tvrtkom K. Bikar i drug u Osijeku posve razriješilo. Cjelokupni posao oko nabave stro-

jeva i sprava preuzelo je društvo opet u vlastitu upravu.« Uostalom u toj se obavijesti ni jednom riječi ne spominje kakvo obnavljanje nekadašnje izložbe.

Budući da je razlog osnutka ove izložbe bio čisto trgovački, tj. izlaganje inozemnih tvorničkih proizvoda u svojstvu posrednika, pa stoga ona s našom domaćom privredom nije imala nikakvu vezu, ne možemo takvo izlaganje smatrati izložbom uopće, a napose ne našom izložbom. Skoro da je zanimljiviji stalni izložbeni paviljon od nje same. Na nju smo se morali osvrnuti samo zbog velike važnosti koju je u ono vrijeme imalo tadašnje Slavonsko gospodarsko društvo u Osijeku za razvitak naše poljoprivrede i zbog tačnijeg prikaza tadašnjeg gospodarskog života Šlavonije te njene potpune ovisnosti od inozemne industrije.

Općim izložbama ne možemo smatrati ni razne povremene izložbe gospodarskog smjera pojedinih društava, jer nisu mnogo prelazile krug i interes svojega članstva. Priređivane su tako u Osijeku razne pčelarske i peradarske izložbe, među njima npr. »Izložba peradi, golubova, kunića i jaja te potrepština za peradarstvo i sajam za razplodnu perad i za kuniće kano i poučna demonstriranja umjetnoga leženja i tovljenja peradi sa strojevima« što ju je u društvenom izložbenom paviljonu u gornjem Osijeku od 31. X. do 3. XI. 1912. priredio Peradarski odsjek reorganiziranog Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva kao središnje zadruge u Osijeku.

Tek potpuno izmijenjene političke i gospodarske prilike s jačim zamahom vlastite industrijalizacije dovele su poslije Prvog svjetskog rata do novih nastojanja oko priređivanja izložbi. Od 10.—18. X. 1925. održana je tako pod predsjedništvom velikog župana Osječke oblasti Ljudevita pl. Gaja u dvorištu i velikoj dvorani županijske zgrade, u vrtu Grand hotela i u velikoj dvorani Trgovačko-obrtničke komore »**Trgovačko-obrtnička i industrijska izložba**«, u glavnom lokalnog značenja. Obzirom na uspjeh te izložbe osnovan je g. 1926. »Velesajam i izložba« s predsjednikom Albertom Ruppom na čelu. Dulji niz godina priređivani su »**Osječki velesajmovi**« svakog proljeća i jeseni. Izgrađen je i velesajamski prostor na terenu današnjeg Titovog parka sa stalnim paviljonima u kojima su uz osječke trgovce, tvorničare i obrtnike izlagale i pojedine tvrtke iz ostalih krajeva Jugoslavije, a i iz inozemstva. U okviru velesajmova priređivane su i posebne izložbe od kojih je bila najvažnija »**Oblasna gospodarska izložba**« pridružena VII. Osječkom velesajmu održanom od 31. VIII. do 8. IX. 1929.

Trajno nisu se mogli održati ni ovi Osječki velesajmovi. Poslije Drugog svjetskog rata nastavljeno je pod novim socijalističkim uvjetima sa »**Osječkim sajmovima**«, posljednji od njih održan je g. 1957.

DIE ERSTE OSIJEKER LANDWIRTSCHAFTLICHE AUSSTELLUNG

IM JAHRE 1889

Im Laufe der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts hatten die einst weltberühmten Osijeker Jahrmärkte, die schon während der Türkenzeit Waren, Händler und Käufer aus Ost und West heranzogen, gänzlich ihre Bedeutung verloren, was sich auf die wirtschaftliche Lage der Stadt natürlich äusserst nachteilig auswirkte. Im allgemeinen waren die Wirtschaftsverhältnisse Slawoniens zu dieser Zeit sehr schwierig, denn der Bauer war verarmt, die schwach entwickelte Agrarproduktion brachte nur geringe Erträge, während die Industrie, die erst im Entstehen begriffen war, fast ausschliesslich in Händen von Ausländern lag.

Um dieser schweren Lage abzuhelpen, kam man in der Osijeker Landwirtschaftlichen Gesellschaft auf den Gedanken in Osijek eine regionale Landwirtschaftliche Ausstellung zu organisieren. Das Protektorat der Ausstellung wurde dem kroatischen Banus Grafen Khuen angeboten, um so bei den Budapester Ministerien leichter die Bewilligung zu erwirken. Graf Khuen war als ungarischer Exponent von der ungarischen Regierung mit der Aufgabe zum kroatischen Banus ernannt worden den Widerstand des kroatischen Volkes gegen den ihm aufgedrungenen kroatisch-ungarischen Ausgleich zu brechen, den zentralistischen ungarischen Staatsgedanken in Kroatien durchzuführen, die antikroatischen separatistischen Strömungen der entnationalisierten kroatischen Aristokratie zu festigen, vorderhand Slawonien und dann auch das übrige Kroatien zu magyarisieren. Er war deshalb im ganzen Lande verhaßt und konnte nur durch Gewalttaten und Korruption seine Stellung erhalten.

Für den Banus und sein Osijeker Organ »Die Drau« bot sich nun die beste Gelegenheit die »wohltätigen« Erfolge des unionistischen Regimes und die Verdienste des Banus insbesondere in der Öffentlichkeit hervorzuheben, indem sie diese Ausstellung als ausschließlichen Erfolg der 20-jährigen kroatisch-ungarischen Ausgleichspolitik darzustellen suchten und nebenbei noch die separatistischen magyarophilen »slawonischen« Bestrebungen gegen den kroatischen Staatsgedanken unterstützen. Das forderte die kroatische Opposition heraus gegen die Ausstellung aufzutreten, so daß ein großer Teil der kroatischen Opposition mit Bischof Strossmayer an der Spitze überhaupt an der Ausstellung nicht teilnahm und die Osijeker Geistlichkeit nicht einmal der feierlichen Eröffnung durch den Banus beiwohnte.

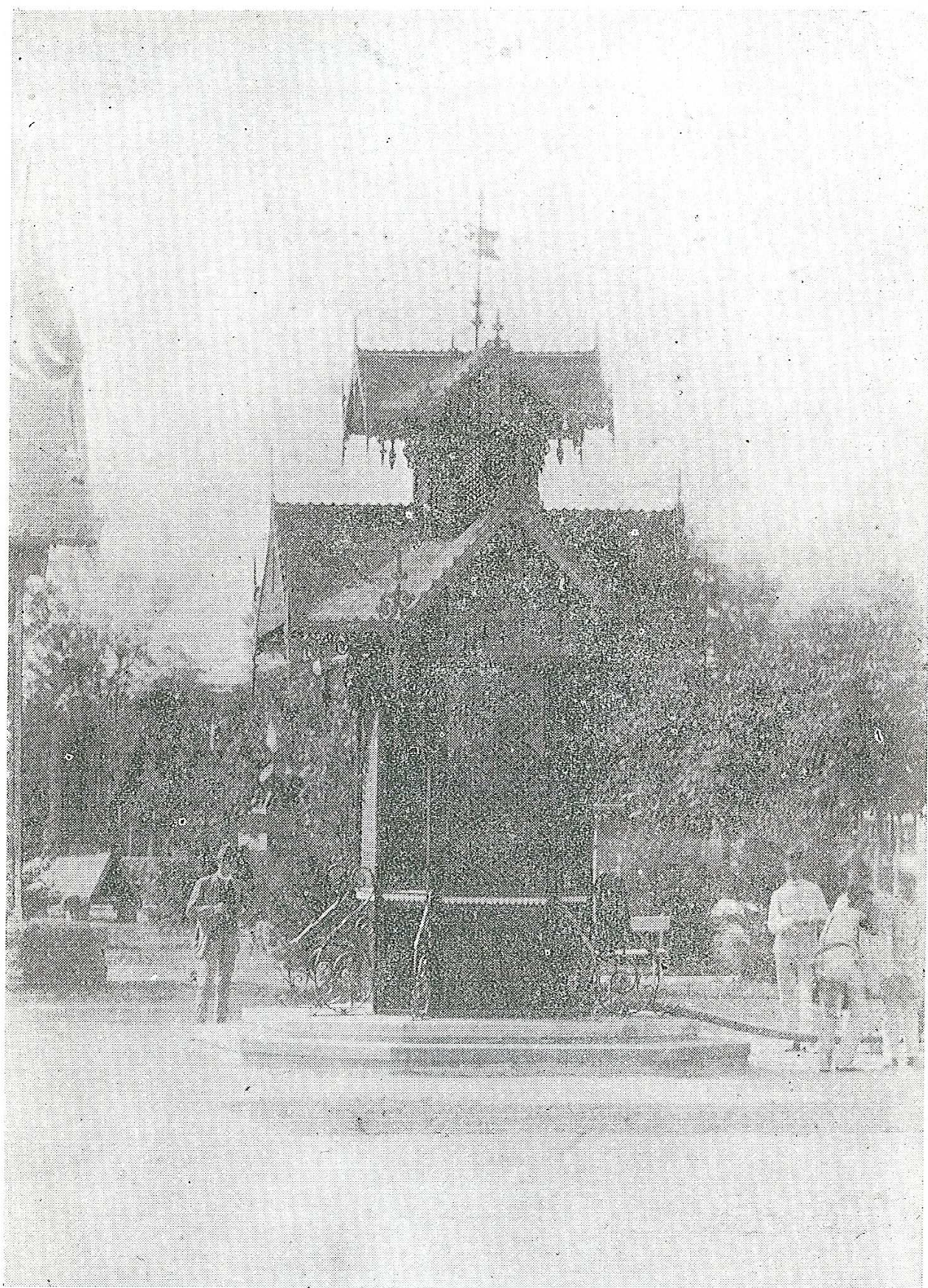
Trotz dieser politischen Hintergründe und Ränke kann dieser Ausstellung nicht eine große Wichtigkeit abgesprochen werden, da sie zum ersten Male die gesammte Wirtschaft Slawoniens und Syrmiens, der Komitate Virovitica, Požega und Syrmien, der Öffentlichkeit vorführte. Es waren über 2000 Aussteller vertreten, darunter auch einige ausländische Industrien. Die Ausstellung dauerte 34 Tage und wurde von 51.546 Personen besichtigt. Es wurden auch zwei gedruckte Kataloge herausgegeben. Im Rahmen dieser Ausstellung fand noch eine besondere Viehausstellung statt. Die Kosten der Ausstellung beliefen sich auf 27.299,86 Gulden, was mit Dotationen und gesammelten Beiträgen beglichen wurde.

Obzwar anfangs die Absicht bestand diese Ausstellung zu wiederholen, kam es nicht dazu und es wurden nur in späteren Jahren einige kleinere Spezialausstellungen von ganz lokaler Bedeutung veranstaltet.

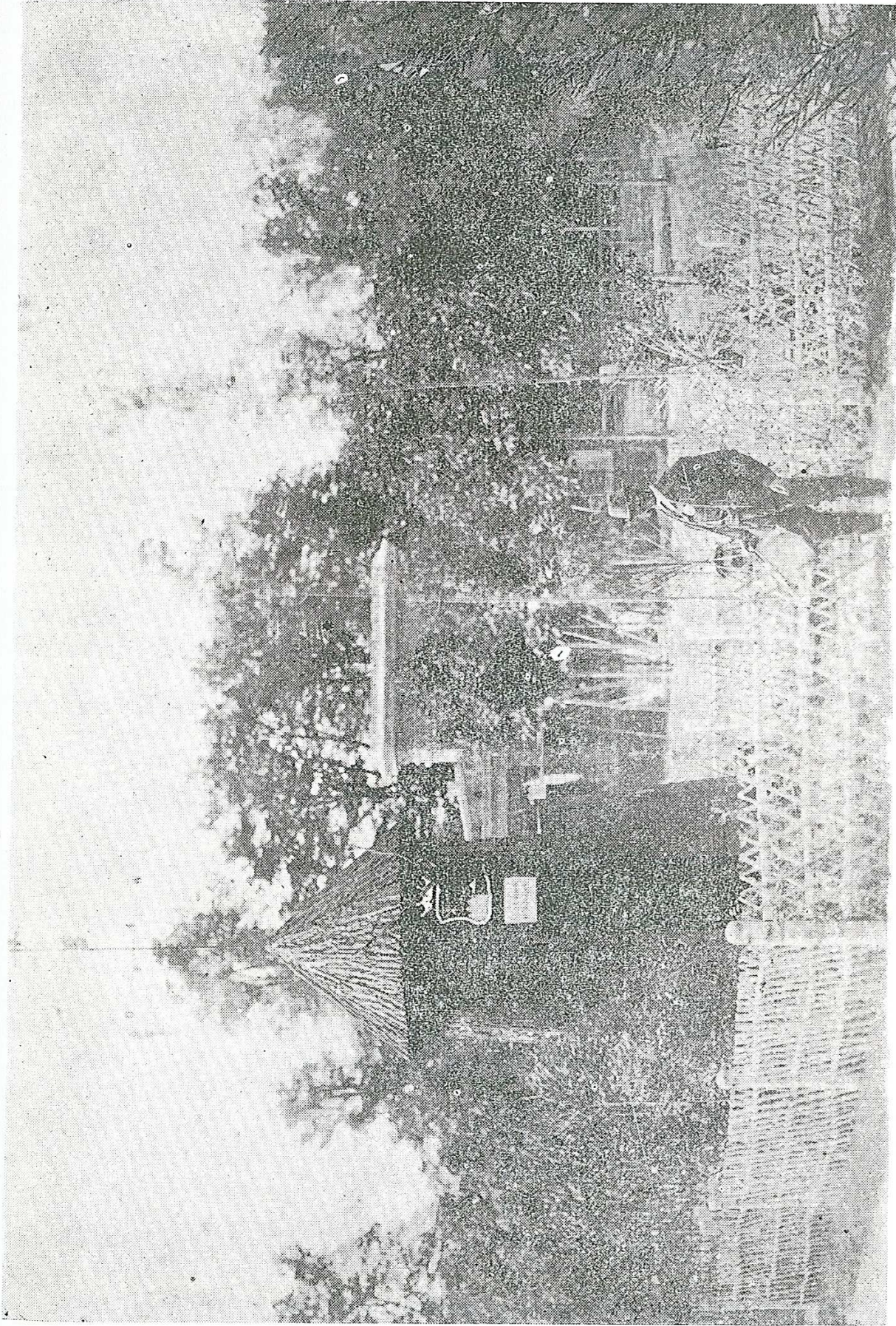
Erst 40 Jahre später, nach dem Zusammenbruche der Österreichisch-Ungarischen Monarchie und der Lostrennung Slawoniens aus dem ungarischen Staatsverbande, wurde die »Osijeker Messe« begründet und auch mehrere regionale landwirtschaftliche Ausstellungen veranstaltet.

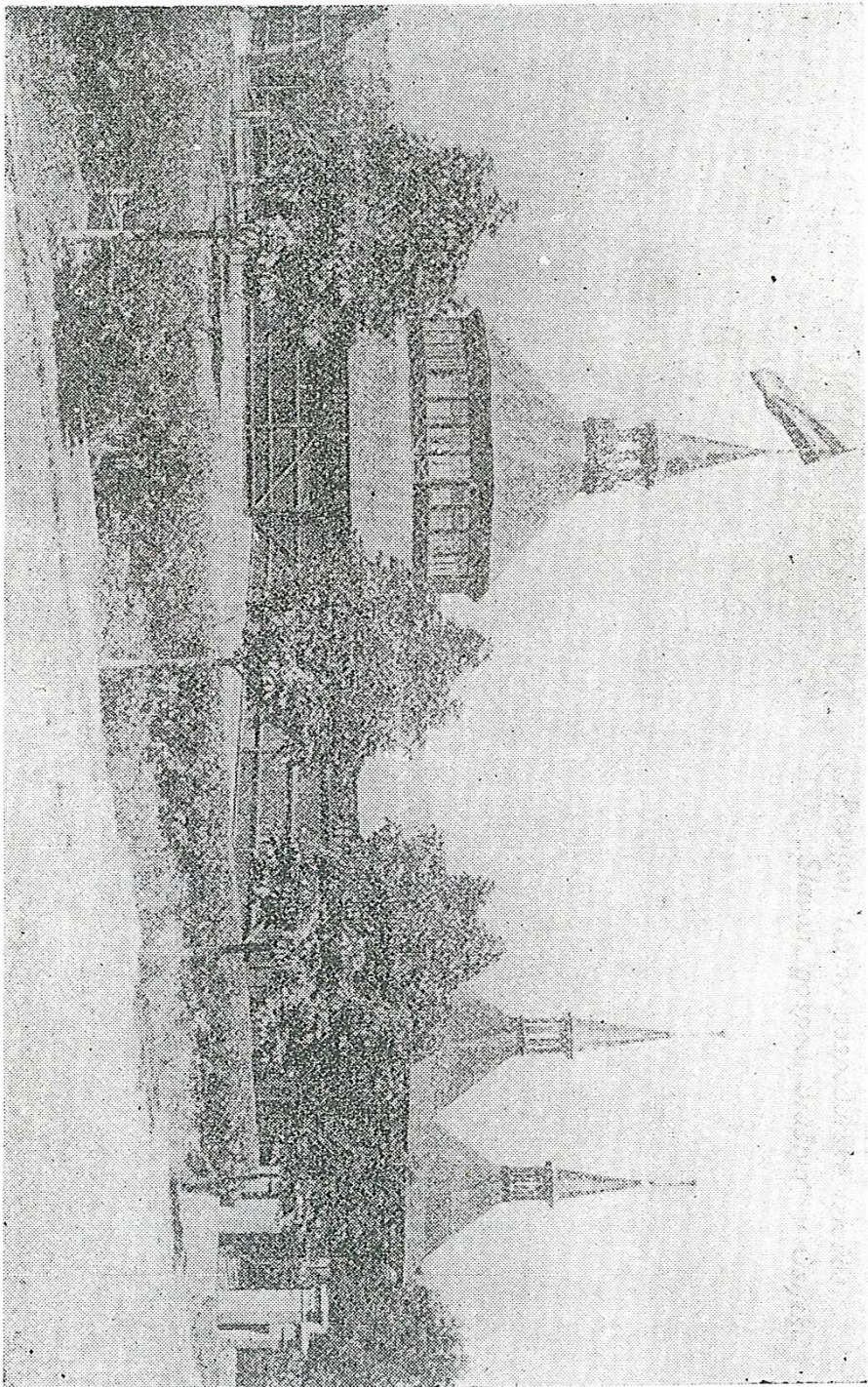
Sl. 1 — Detalj Gospodarske izložbe u Osijeku, g. 1889. Snimak suvremene fotosnimke

Sl. 2 – Detalj Gospodarske izložbe u Osijeku, g. 1889. Snimak suvremene fotosnimke

Sl. 3 — Detalj Gospodarske izložbe u Osijeku, g. 1889. Snimak suvremene fotosnimke

Sl. 4 — Paviljon Trajne gospodarske izložbe Slavonskog gospodarskog društva
u Osijeku, g. 1904. Snimak reprodukcije iz «Gospodara».